

Raport na temat zająć w Radomyślu Wielkim 7 listopada 1918 roku

W zbiorach archiwalnych YIVO Institute for Jewish Research w Nowym Jorku zachował się krótki, nie datowany i nie podpisany raport dziennikarza i historyka, przede wszystkim działacza syjonistycznego Izraela Cohena (1879-1961)¹, dotyczący zająć antysemitycznych w Radomyślu Wielkim w dniu 7 listopada 1918 r. W latach pierwszej wojny światowej i po jej zakończeniu Cohen, jako sekretarz Organizacji Syjonistycznej w Londynie, przebywał w Europie Wschodniej dokumentując m.in. pogromy i zajęcia antysemityczne oraz zbierając dane na temat sytuacji ludności żydowskiej w nowo utworzonych państwach Europy Środkowo-Wschodniej (w kolekcji są również materiały dotyczące Wielkiej Brytanii, Francji, Hiszpanii, Portugalii, Niemiec, krajów bałkańskich i terytoriów w Afryce Północnej)².

Zespół archiwalny przechowywany w nowojorskim YIVO zatytułowany „Cohen Israel. Papers 1905-1950s” (sygnatura zespołu RG 448) liczy kilkadziesiąt teczek dokumentujących życie Żydów w Europie w okresie międzywojennym, w wybranych państwach w czasie rządów nazistów, a także różnego rodzaju raporty, korespondencję, materiały do historii gmin żydowskich, plakaty, odezwy, fotografie, klipsy prasowe, noty biograficzne etc. Cezury chronologiczne zespołu obejmują okres 1905-1951, ale większość materiałów pochodzi z lat 1910-1938/1939³.

W spuściźnie Cohena znajdują się również materiały dotyczące pogromów i zająć antysemitycznych z lat 1918-1919 na ziemiach polskich, w tym w Galicji Zachodniej. Część tych materiałów znalazła się potem w *A Report on the Pogroms in Poland*, który ukazał się drukiem w 1919 r. nakładem londyńskiego Centralnego Biura Organizacji Syjonistycznej. Raport nie zawierał szczegółowych opisów, protokołów, zeznań świadków i korespondencji, stąd sięgnięcie bezpośrednio do materiałów z YIVO, zwłaszcza w przypadku mniejszych miejscowości czy zająć mniej tragicznych w skutkach, stanowi nieocenione źródło informacji dla badaczy. Dotyczy to również nie sygnowanego, spisanego na maszynie dokumentu pt. „Radomysl Wielki” wraz z szacowaną wartością zniszczonych i zrabowanych 7 listopada towarów w sklepach poszczególnych branż (niestety, bez nazwisk właścicieli).

Dwustronicowy raport najprawdopodobniej powstał wkrótce po opisywanych wydarzeniach, sporządził go zapewne jeden ze współpracowników Cohena opierając się na

¹ Więcej na temat Cohena: nota biograficzna G. Black'a w *Oxford Dictionary of National Biography* z 2004 r. pod adresem <http://dx.doi.org/10.1093/ref:odnb/5710> (27.10.2010).

² M. Cześniak-Zielińska, *Raport na temat zająć antysemitycznych w Zamościu 28-30 grudnia 1918 roku (ze spuścizny Izraela Cohena w YIVO Institute for Jewish Research)*, „Studia Żydowskie. Almanach” 2011, Nr 1, R. I, s. 191.

³ YIVO Institute for Jewish Research, Cohen Israel. Papers 1905-1951 sygn. RG 448, Box 2 Folder 18, nlb.

zeznaniach świadków i poszkodowanych. Analiza raportów i relacji z innych miejscowości znajdujących się w spuściźnie Cohena oraz znajomość metodologii pracy jego zespołu pozwala twierdzić, że pierwotnie raport sporządzony był w języku polskim lub jidysz, a następnie przetłumaczony na angielski⁴. W opracowaniu przywołuję go w języku angielskim w formie oryginalnej, eliminując jedynie literówki.

Raport dotyczy zamieszek, jakie miały miejsce w Radomyślu Wielkim w dniu 7 listopada 1918 r. Radomyśl nie był jedynym miejscem w Zachodniej Galicji, w którym w listopadzie tego roku doszło do pogromów, napaści na ludność żydowską i rabunku jej mienia. W najbliższej okolicy miasteczka do tragicznych wydarzeń doszło m.in. w Mielcu, Dębicy i przede wszystkim w Kolbuszowej⁵.

Radomyśl w czasach monarchii austro-węgierskiej i autonomii galicyjskiej zaliczany był do Galicji Zachodniej (podobnie jak wspomniane Mielec i Dębica, Kolbuszowa administracyjnie leżała już w Galicji Wschodniej). Na przełomie wieków Radomyśl był drugim w okolicy po Mielcu skupiskiem ludności żydowskiej. W 1866 miasteczko na krótko uzyskało status miasta powiatowego, przez kilka lat funkcjonował w nim także sąd pokoju⁶. Radomyśl był siedzibą gminy żydowskiej, na czele której przez wiele lat stał sławny gaon Samuel Engel⁷. Ludność żydowska, przeważnie ortodoksyjnie religijna (w miasteczku silne były wpływy dynastii chasydzkiej z Belza), trudniła się głównie handlem i drobnym rzemiosłem, nieliczni Żydzi mieszkali w okolicznych wsiach, zajmując się rolnictwem i dzierżawą przedsiębiorstw rolno-produkcyjnych⁸. Żydowski okręg metrykalny na przełomie XIX i XX w. obejmował okoliczne miejscowości: Błonie, Breń Osuchowski, Borowa, Czermin, Dąbrówka Wisłocka, Dulcza Mała, Dulcza Wielka, Gliny Małe, Gliny Wielkie, Goleiszów, Górki, Grzybów, Hohenbach, Izbiska, Jany, Kawęczyn, Kiełków, Książnice, Łączki Brzeskie, Łysaków, Łysakówek, Ostrówek, Otałęż, Partynia, Piątkowice, Pień, Podborze, Pławo, Podole, Przeclaw, Ruda, Rydzów, Sadkowa Góra, Schonanger, Surowa, Szafrańów, Trzciana, Wadowice Dolne, Wadowice Górne, Wampierzów, Wola Odłęska, Wola Płaszowska, Wola Wadowska, Wola Dulecka, Wylów, Ziempińów, Zdziarzec, Żarówka⁹. W samym Radomyślu większość mieszkańców miasteczka stanowili Żydzi, których według danych z 1910 r. mieszkało tam 1875, zaś według pierwszego polskiego spisu powszechnego z 1921 r. 1422. Stanowiło to 61,8% i 57,6% w liczącym odpowiednio 3035 i 2468 mieszkańców miasteczku¹⁰.

⁴ *Ibidem*.

⁵ K. Zieliński, *Uwagi na temat pogromów i zająć antysemitycznych w Galicji jesienią 1918 roku*, „Rocznik Mielecki” 2007-2008, t. X-XI, s. 119-128.

⁶ M. Żychowska, *Z historii Radomyśla Wielkiego*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych” 2009, t. V, s. 130-131.

⁷ Urodzony w Tarnowie w 1853 r. Engel cieszył się zasłużoną sławą w kręgach chasydzkich (zmarł w 1935 r.). Według ortodoksyjnych Żydów niewielki Radomyśl słynął głównie z tego, iż na czele tutejszej gminy stał sławny gaon Engel. Zobacz np. anglojęzyczne wersje tekstów H. Cynowicza i A. Reichmana *Religious Life. About the Gaon R' Shmuel Engel* oraz *An Evaluation of Rabbi Shmuel Engel's Personality* pióra Ben-Davida online: <http://www.jewishgen.org/Yizkor/Radomysl/Rad002.html> [dostęp: 30.10.2016]

⁸ J. Ziobroń, *Dzieje Gminy Żydowskiej w Radomyślu Wielkim*, Radomyśl Wielki 2009, s. 64.

⁹ <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/radomysl-wielki/5,historia/?action=view&page=1> [dostęp: 30.12.2016]

¹⁰ B. Wasiutyński, *Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Studium statystyczne*, Warszawa 1930, s. 111.

W latach pierwszej wojny światowej Radomyśl znalazł się pod okupacją rosyjską, która trwała do maja 1915 r. Mieszkańców miasta spotkały wszystkie uciążliwości związane z wojną, pauperyzacja, ubytek mieszkańców, napięcia w relacjach etnicznych, z uwagi na sytuację wojenną po ustąpieniu Rosjan zlikwidowano też część swobód autonomicznych. Ostatnie miesiące wojny i zakończenie działań wojennych przyniosły m.in. wzrost agitacji lewicowej (jednym z jej efektów było utworzenie tzw. Republiki Tarnobrzeskiej) i rozruchy społeczne, często skierowane wobec będących właścicielami większości sklepów i oskarżanych o spekulację Żydów¹¹. Jednak zapewne nie tylko spekulacja i oskarżenia ludności żydowskiej o współpracę z Austriakami, czy – jak w Galicji Wschodniej – z Ukraińcami, były powodem napaści na Żydów. Jak pisze Konrad Zieliński, jesienią 1918 roku „chłopi, zwłaszcza na Podkarpaciu, widząc uciekających Austriaków poczuli się bezkarnie i tłumiona nienawiść znalazła ujście w atakach fizycznych. Swoją rolę odgrywała też chęć wzbogacenia się. Poza tym, zbiegło się to w czasie z klęską nieurodzaju w 1918 r., epidemiami tyfusu, oraz podnoszącymi się nastrojami radykalnymi, których główną przyczynę niektórzy badacze upatrują w panującym na wsi, zwłaszcza galicyjskiej, głodzie ziemi i żądaniami reformy rolnej. Władze administracyjne, policyjne i wojskowe sięgały czasem do drastycznych środków spacyfikowania nastrojów, szykan i represji, wywołując opór i wzburzenie, które łatwo, w parze z agitacją antysemitką, kierowało się przeciwko parającej się spekulacją ludności żydowskiej”¹². Wszystkie to przyczyniło się do eskalacji napięcia i wybuchu antysemityzmu, który czasem przybierał formę fizycznej agresji.

W Radomyślu i okolicach napady na sklepy żydowskie jesienią 1918 r. przerwało utworzenie w mieście posterunku żandarmerii działającej w imieniu Polskiej Komisji Likwidacyjnej¹³. Niezależnie od motywów, jakimi kierowali się sprawcy napaści, poniższy raport może pomóc w wyjaśnieniu wydarzeń w Radomyślu i być swego rodzaju postulatem badawczym dla zajmujących się pogromami i zajściami antysemitkami na ziemiach polskich u progu niepodległości.

Radomysl Wielki

It was about 10 o'clock on the 7th November when nearly 1000 peasants marched into the Ring Place [Rynek – M.C.Z]; there were soldiers among them and behind there came peasant woman with baskets. Carts were brought, too, intended to carry away the stolen goods. Canon [Ks. kanonik – M.C.Z] Lukasinski, whose true service for the care of souls will never be forgotten by Jewry, and will always gain their gratitude, sincerely demanded from those who were approaching that they should preserve the solemnity of the hour and should behave calmly. His entrances were however in vain, especially as none of the educated Catholics supported them. It is true that the militia tried several times to deter the

¹¹ <https://fodz.pl/?d=4&id=15&l=pl> [dostęp: 30.12.2016]

¹² K. Zieliński, *Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach Królestwa Polskiego w czasie pierwszej wojny światowej*, Lublin 2005, s. 408-409.

¹³ <https://fodz.pl/?d=4&id=15&l=pl> [dostęp: 30.12.2016]

assailants, and Mr. Bawiarski armed with a stick, also arrived on the scene. He drove away from the businesses of Hersch Koch and Salomon Wolf, a few young fellows, who wished to plunder, and he even hit a peasant. Further, two militia-men, Ganczarski and Kijowski shot with their guns in the air, at the moment when the peasants were about to rob, but the commander of the gendarmerie, the well-known Ani-Semite and local judge, Wladislaus Kusnierz came up to Bawiarski and forbade him to strike and to go into the town-hall. Of course the good advice made the plundering peasants all the more savage. They attacked the businesses situated in the Ring Square and completely plundered them, taking away the goods and giving them to peasants, who loaded them on to baskets and went away from the town.

In particular, the following businesses and private houses were robbed of everything, the very underclothing and bed-furniture being taken from the owners:

1.	Iron-monger:	the damage amounts to 30.000 Kronen
2.	Fancy goods:	the damage amounts to 50.000 Kronen
3.	Wine-dealer:	the damage amounts to 10.000 Kronen
4.	Fancy-goods:	damages 10.000 Kronen
5.	Fancy-goods:	damages 40.000 Kronen
6.	Seller of cold clothes	damages 40.000 Kronen
7.	Stationer	damages 40.000 Kronen
8.	Delikatessen	damages 40.000 Kronen
9.	Clothier	damages 70.000 Kronen
10.	General Store:	damages not estimated.
11.	Glass and china dealer:	damages 10.000 Kronen
12.	Wine-dealer:	damages 29.000 Kronen
13.	General store:	damages not estimated up to the present
14.	General store:	damages not estimated up to the present
15.	Leather dealer:	damages 2.000 Kronen
16.	Leather dealer:	entirely looted
17.	Fancy goods:	entirely looted
18.	Sweet-shop:	damages 7.000 Kronen
19.	Iron-monger:	entirely looted
20.	Fancy-goods:	entirely looted

Source: YIVO Institute for Jewish Research, Cohen Israel. Papers 1905-1951 sygn. RG 448, Box 2 Folder 18, nlb.

Report on excesses in Radomyśl Wielki, November 7th 1918.

The analyzed document concerns riots, which took place in Radomyśl Wielki (West Galicia) on November 7th, 1918. The victims were local Jewish merchants, the perpetrators – mainly peasants from the vicinity. The report is a part of the Israel Cohen Collection stored in the YIVO Institute for Jewish Research in New York.